

Halálnap

Én meghalok születésnap helyett,
már ideje, hogy beadjam a kulcsot,
majd kiszédnek a temetőkertről,
születésnapomon élve még...

Egyben halálnap, az idő vicce,
már morbid feltámadás vár rám,
és kissé groteszk, ami velem történt,
vagy történni fog, elsírom magam...

Hazafelé, gyalog megyek, a vérengző
akácok között, ma szerda van,
gyászolom a születésnapom.

2016. április 27.

ANTAL BALÁZS

Hatástapasztalat. Kísérlet a Romániából jöttem szoros olvasására

Zudor János *Romániából jöttem* című oratóriuma akkor jelenik meg, amikor Erdély végképpen hívószó lesz Magyarországon – úgy is mondhatnám, *branddé* válik. Románia azonban nem. Erdély hívószó lesz – éppen Románia ellenében. Erdélyben szépen beszélő magyarok laknak. Romániában románok. Erdély a miénk, Románia az ellenségünk – jóformán. Vagy éppen: Románia egy szakadt szerencsétlen. Hogy valamilyen azért mégis, az azért lehet, mert ott van nekik a kincses Erdély.

Ugyanakkor a Románia megnevezés választása tudatos leszámolás egy mítosznak látszó giccsel, vagy ami legalábbis hamarosan, pillanatok alatt mítosznak látszó giccsé válik. Nagyváradról nézvést persze másképpen is láttatható a kérdés, hiszen nem Erdélyben vagyunk, az meg semmit sem mondana, hogy a Partiumból jöttem (nem beszélve arról, hogy ezt pár magyarországi megye lakója is elmondhatja magáról – egészen mást értve rajta). Sajátos elutasítása ez a választás a rájátszás lehetőségének. Csakhogy mindez a versekből kitetszően nem lehetett másként. Pontatlan lenne másféle cím.

Zudor a klasszikus értelemben véve csak a legritkább esetben lírikus, vagyis lírai költő – és a *Romániából jöttem*-ben végképp nem az. Oratóriuma ugyanúgy, mint későbbi könyvei, látványos fikcióképző aktusokként léptet be perszónákat a szövegvilágba, valóságos éket verve egy esetleges alanyi megszólaló és a drámai monológok beszédpozíciói közé. A szöveg a líra és a fikció határára tájolható be, de története nem a könyvből rakható ki, bár olyan eseményeket mond el, amelyek máshonnan nem ismertek, vagy legalábbis hosszabb távon láthatatlanok maradnak. Könyve olvasójának Románia/Erdély-tapasztalatára épül rá mindaz, amit itt elmond, de nem játszik rá azokra a prekoncepciókra, amelyek e tapasztalatokra hivatkoznak előzményeikként.

**ANTAL BALÁZS (1977, Ózd)
a Nyíregyházi Egyetem
és a Partiumi Keresztény
Egyetem oktatója. Leg-
utóbbi kötetei: Le (próza,
2017), Vad (versek, 2017).**

Az első beszélő hang határozott és névtelen, bár valamilyen megnevezésben magára ismerő *én* az oratórium előtti kvázi-előbeszédben – szinte a szó szoros értelmében előhangban. Azonnal kijelöl egy beszédpozíciót és feloszt szerepköröket: van a te, akihez a vers beszél, bár ez a te, hogy a költészet egyik alapparadoxonát előhozzam, egészen nyilvánvalóan nincs ott, ahol épp őneki beszélnek. Szerepel továbbá a *lány*, az *anya*, sőt, *anyám*, valamint *valaki*. Konkrét beszédaktusok az utóbbi és a versbeli én között zajlanak, vagy pontosabban az olvasó előfeltevése szerint zajlanak, hiszen az én megszólítottnak érzi magát a tulajdonképpen pontosan nem is értett nominalizáló felkiáltásban. Hangot és megszólalást idéz be az írott szöveg, amely maga is beszédaktusként tételeződik (hiszen a líra monológ *beszéd*, amely a hétköznapi nyelvhasználattól éppen hangzásközpontú retorikájában tér el, legalábbis bizonyos közhelyszerű

alapvetések szerint), hogy aztán *Indira levelében* már írott szót változtasson beszéddé – ahogyan szintén az írott szó embereként érthető Graham Greene is, sőt, maga az én, hiszen a grafomániája lesz az a hívószó, amelyet maga rendel indentitása mellé. A szöveg jelentésségében mindazonáltal meg nem nevezett szereplők is olvasódnak, mint Domonkos István vagy éppen Juhász Gyula. Idejönni – elmenni; keresés, megtalálás (ránk! találás), elrejtés, eltüntetés; visszafojtás, ki sem gondolás – és legvégül feltámadás logikai-paradoxális láncolata képezi meg azt az alapszöveget, amelyre egy rémtörténelem relikviái rakódnak ki (ügyvéd, orvos, hóhér – amely azt is jelzi, hogy a köz rémtörténelme mellett egy magán-rémtörténelem is formálódik – magánmitológia helyett) a bánat atmoszférikus hálójában.

A tulajdonképpen ezután kezdődő oratórium *A bőr alatt halovány árnyékból* vett (némileg pontatlan) mottóval (is) indul – ez a pontatlanság nem itt kezdődik, és nem is itt ér véget a Zudor-könyvekben, és ahogy Selyem Zsuzsa *a rusnya valcer* utószavában rámutat, sokkal inkább tervezett csúsztatásról van szó egyes idézetek vagy nevek esetében: itt például *Grethem Green* áll – *a rusnya valcerben* majd Arturo Oui. Az e könyvbéli mindjárt legelső név elcsúsztatása nyilván jelzésértékű a könyv összes nevével kapcsolatban, mint egy kísérlet a történetüktől való megszabadításra – emlékeztetnek egy valóságos alakra, de nem pont ugyanazok (természetesen vannak nevek, amelyek ugyanazok. Talán van ebben is valami játék?). A József Attila-idézetben az eredeti *elrohant* cserélődött *elszaladra* – szeretnék eltekinteni attól, hogy miféle kiadásból való az idézet (az *elrohant* a közhasználatú Stoll Béla-féléből), mert látni némi differenciát a múlt idő és a jelen idő között, amelynek az oratóriumra vonatkoztatható jelentése is lehet (és amely kevésbé volna látványos ugyanannak az igének a jelen idejű alakjával).

Az oratórium perszónái az irodalmiság, azaz a „papír” és valóság határán lebegő figurák, radikális nyelvteremtő gesztusokkal nem feltétlen válnak el egymástól, sem pedig az előhang énjétől – például Koppány sem, akinek neve ráadásul nyelvjátékká válik, ilyenformán lehull a beszélőről, aki elnévtelenedik, ugyanakkor beszorul olyan nem feltétlenül ide illő, de nem is messze álló fogalmak „alá”, mint például a (politikai) kampány. Az ő elnévtelene-

dési, identitásvesztési processzusa közben megképződnek a kötet papírfigurái és magán-rémtörténeti figuráin túli világ valóságos alakjai – e helyt például Szócs Géza és Ara-Kovács (Attila) is –, majd a zárlatban mintegy magából kilépve tér vissza önmagához a beszélő, nyeri vissza énjét és nevét, ami itt már inkább a doktrína ellen a régi világ nevében lázadó ember jelzése lesz, tehát nem valódi név. De mire ahhoz a szakaszhoz elérünk, ahol a beszélő katalógizálja szeretteit és nemszeretteit, már tulajdonképpen a szövegfeloldódás kérdésével is szembesülünk, hiszen az oratórium írásfolyamában a szöveghatárok rendkívül képlékenyek, többféle írásmód utal határra, a töredezettség és a regisztrált, amely néha a nyelvváltásig eljut, egyfajta sajátos szétírását adja a beszélők szövegeinek. Ez a nyelvváltás nyilván nem elválasztható attól a képtelenségtől, hogy a feszítően nyomasztó tapasztalat, a klasszikus retorikai szituáció *szüksége*, amely a beszédet kiváltja, nem mondható el anélkül, hogy a beszélő, a kimondó azonnal a közhelyek és a deduktív premisszák csapdájába ne esne. E helyt Koppány – ha ugyan még ő beszél – elutasítja magától a kimondással kapcsolatos kételyt és a legelemibb kinyilatkoztatást teszi Romániáról (amikor azt mondja: *kereszt a hátadon / kereszt a lelken / hogy ideszült anyád / hogy ide nevelt*), ugyanakkor az áldozat pózát mégsem ölti magára, mert azonnal ironikus-groteszk távolságot teremt (*fityisz a jellemed / fityisz a lelked is*) az épp megírt sorok bánatos pátoszától – és ez a fajta kettősség az

egész oratóriumon végigvonul. Mint ahogy az is, hogy a közös történet első alapvetése után egyből a magántörténet következik – ráadásul a fentebb jelzett szöveghatár-elmosódás itt még inkább reflektáltabb, hiszen nem (csak) regisztrált, hanem a *csapdlecsaci-sonett az erőszakról-tól* kezdve, ha csak a tipográfiai megoldások ajánlatát tekintem kiindulópontnak, a *Vörösmarty temetésén-ig* ugyanazt a szöveget olvassuk – ez azonban újabb szövegekre tagolódnak a kapitális sorokkal, illetőleg kapitálissal írt szavakkal. Egyfajta kód ehhez: a vastag betűs címek közötti szövegek a két történet-törmelék: köz/magán egyfajta körülzárását szolgálják – vagy talán jobb, ha azt mondom: jelzik.

Az előhang beszélőjének azonosítására a Bihar megye tanfelügyelőségétől, valamint a Ménesi ügyvédtől kapott levelek bemásolása után lehet határozottabb javaslatot tenni: miközben a szöveget éppen újabb rétegekre hasítja a két levél, az öntükröző nevesítés egységesít: alakot és nyelvet, megszólalót és megszólalást, beszélőt és beszédet köt össze. A különféle hangok között a két levél nyelve a józanság, a realitás, a norma aktusaként tételeződhözhetne, ám éppenséggel az abszurd utóesztétikai minőségét artikulálja ebben a szövegmontázsban – nem melleleg, a lírai hős, aki persze antihős, jellemzően hivatalos-hideg, a retorizált nyelvhez képest romlott, irodalom alatti, mintegy külső töredékben nyeri el főszerepét.

A perszóna-konstituálási struktúra újabb fázisa látható a *Vörösmarty temetésén* első pillantásra reprezentációsnak tetsző szövegalkalmazatában: az én, ami szinte a Rimbaud-i intenciót követve mindig valaki más, a gyászmenet egyneműsített megszólalójává tágul – miközben érezhetően a tömeg bármely egyedi tagjának perspektívája alá szűkül nagyjából ugyanazoknak a gesztusoknak a révén. Nemcsak a *Szózatot* idézi meg a vers (az *itt élned-halnod kell* parancsát, kötelességét), de egyben József Attila *Hazám* ciklusát is (*megdöglik szép fajunk* – vö. a 2. sonett vonatkozó soraival: *Az erőszak bűvöletében / mit bánja sok törvényhozó, / hogy mint pusztul el szép fajunk!*), amely a nemzeti romantika korától egészen eltérő, onnan nézve már-már blaszfémikus iróniával elvárásokat fogalmaz meg a megszólítottal szemben, amelyek függvényében valóságosan hazának lesz tekinthető – hogy az egyénnel szemben a hazának is vannak kötelességei.

A közösségi reprezentáció alakzata újabb líraértésünkben komoly kritikai ellenérzéssel került szembe – elsősorban a felhatalmazás kérdése miatt. Amely felhatalmazás nyilván a beszélő fikciója. Zudor persze ezzel az egyetlen szövegével, melynek dramaturgiai szerepe van az oratóriumban, éppenséggel nem lesz a közösségi költészet művelője, főleg; hogy igazából e helyt nem is annyira az *egy* szólal meg mindenki nevében, inkább afféle tényleges kórusként, avagy *karként* kardalt énekelve tetelezhető a beszédhelyzet. A *Romániából jöttem* egészében véve úgy marad távol a közösségi szólás alakzataitól, hogy mégsem marad távol tőlük. A Romániából jövés sajátos hívóalakzat, szinte nem lehet nem többséggel olvasni – itt azonban sajátos kijáratot jelentenek ebből a helyzetből a hangok, az álcák, a maszkok, a perszónák. Velük úgy teremődik meg a többes beszéd lehetősége, hogy a vers reprezentációs fikciója nem terjed túl a példázatokként értődő töredékeken. Amelyek éppen itt következnek: a kórusból kiváló hangok nem csak monologizálnak, a beszélők szöveghatárokon belüli tetelezett egysége felbomlik, (ennek ugye korábban Koppány dalában is megvolt a lehetősége, de most biztossá válik, hiszen) jelöletlen dialógusok tagolják szét az autonóm beszédeket, melyek ráadásul helyenként ténylegesen bilingvisek lesznek, a nyelv egysége is felbomlik, a szövegmagyarazatok érzésem szerint kilógnak az írás esztétikájából – de hát nagyon nehéz attól is elvonatkoztatni, hogy a *Romániából jöttem* Magyarországon jelent meg (ez

is mennyire mást jelent már 1990-ben, mint jelentett volna bár csak két évvel korábban. Vagy akár eggyel is).

Ennél azonban sokkal lényegesebb, hogy az oratórium felénél elérkezünk a mesélés szövegen belüli eseményéhez, amely inentől már a végéig tart. A bölcsődében megszólaló, de nem bölcsődés korú gyerekek egyszerre öntükröző és távolító, kint is, bent is jelenléte valószínűleg a legmerészebb perszónateremtő kísérletek között tartható számon az irodalomban – nem azért, mert a gyerekek a szerzőnek a szövegben is elhangzott-kimondott nevét viselik, hanem mert, azt hiszem, az összes eddigi szöveghely közül itt lesz teljesen egyértelmű, hogy az oratórium középpontjában, minden más tematikus szálra rátelepedve, a félelem áll. A gyermekhangok nem gyermeknyelven szólnak meg, a nevek merevítik örök jelen időbe az utánuk szereplő életkorokat, mint ahogy örök jelenben olvasódnak és értődnek a szövegek kijelentő mondatai is. A két idősebb gyerek énként szólal meg, a két ifjabbik te-ként szólíttatik meg. A pontos név és életkor kimerevítése, kontextusba helyezve a *gettós-nénivel*, akinek bemutatkoznak, egyfajta áldozat-listaként/katalógusként is olvasható. Az E/1-ben megszólaló tízéves Noémi fogadkozik, hogy jobban viselkedik majd. A szintén énként szóló 14 éves Imola, akinek beszéde visszautal a *Nyár-esti dalra*, egyszerre féli és megmentőként várja, hogy elragadják ebből a világból. Orsolya monológja aztán már újra Vörösmartyval (*A merengőhöz*) és József Attilával zárul (a *Téli éjszakából*), majd feloldódik a nem jelzett dialógusban.

A „mese” legfontosabb szövege olvasatomban a *Tömegsír épp-hogy elkaparva*. Egymást váltva hat nevesített halott beszél ki ebből a sírból – a négy utolsó egyetlen kórust alkotva szól; míg a gyilkost meg nem nevezi a fikcionalizált Szócs Géza. A vád retorikus felkiáltása persze épp annyira nevez meg tetteket, mint amennyire nem. Maga a gyilkosság az első megszólalónál nem mondódik ki – a szöveg megszakad, de a beszélő már eleve úgy mutatkozik be, hogy *tibor voltam*. (kiemelés tőlem) A másik két töredék kimondja: *hasbalótt* – illetve: *lekaszáltak* – (előbbi jelen idejű létigével mutatkozik be, a kórus nem fejezi létének idejét sehogyan sem), és ennél is tovább mondják: következményeket mondanak, kérdeznek. Ám sem kérdésnek, sem következménynek helye nincs. A tanulság levonása is hiábavaló. Az emberek tragé-

diájáért nincsenek felelősök, anonim katonák szerepelnek a történetekben – helyettük az emberi közösség helyén álló, a közösség megnevezésére igényt tartó, de azt be nem teljesítő ország áll, mint imaginárius-fiktív, parancsra létrejött közösség, amely ugyanúgy és ugyanazért nem tud valódi közösséggé válni, ahogy és amiért a fentebb hivatkozott JA *Hazámja* sem tud hazává válni. Természetszerűleg ez lesz az a vers, amellyel túl is ír Zudor az oratórium és a könyv határán, hiszen *a rusnya valcerben* olvasódik párja, a *Tömegsír alig elkaparva*. Abban a kötetben nemcsak a szöveg más teljes egészében, de túl vagyunk a Zudor-olvasásban a *Filmzenén* is, mire odáig elérünk, abban pedig a legújabb kori tömegsír-ásások és alig elkaparások helyszínén járunk – a délszláv háborúban, és ez megváltoztatja a szöveg tapasztalatát.

Zudor Várad-síratóinak kitüntetett, mert az egyik első darabja az *Emőd Tamás Váradon*, amire a két dal következik a nevesített címzetteknek (...*Ara Kovácsnak 1982-ből*; valamint ...*Szűcs Tamásnak 1986-ból*). Maga a *dal*-forma különös kontrasztban olvasódik az oratórium szövetében: játék és könnyedség helyett ez a két szöveg – épp azután, hogy előttük arcvesztésről, egy város végleges és radikális átalakulásáról, valóságos kiradírózásáról kap az olvasó mellbevágó referátumot – a teljes identitásvesztésről és a dehumanizálódásról referál. Ehhez képest egy *én* beszél – „dalol”, de a szöveg szövetében most a mesélésnél vagyunk, vagyis a *gettósnéni*

szövegének szintjén járunk. Persze hogy ebből nyílt-e már előzőleg kijárat, azt nehéz fölmérni. Ha nem, akkor maga a gettósnéni is áldozatként tételeződik, felrajzolva egy olyan körforgást, amelyben áldozatokból válik kínzó, a gyilkosságok részese. Hogy ez a gettósnéni kicsoda is lehet, megnyugtató válasz nem születik talán egészen az utolsó szövegig: a bölcsőde rendelődik hozzá és a mesélés, amely számonkérő, szinte kihallgató attitűddel indul, ugyanakkor a mesélés a szülő szerepkörébe is beleér – lehetséges a sajátos körbetekező áldozat-gyilkos láncolatban valamiféleképp valóban az apát sejteni benne? Zudor költői világában nincsenek jók és rosszak – csak rosszak vannak; ahogy Boka László is, Selyem Zsuzsa is felhívja rá a figyelmet, minden és mindenki hamis¹. Nincsenek büntelenek. Olyan tapasztalatot fejez ki, amely nagyjából egybevág a Bodor Ádáméval, illetőleg a hatvanas-hetvenes évek erdélyi abszurd prózájának tapasztalatával – itt azonban az abszurd próza kapcsán sokszor emlegetett gyagyaságnak sincs helye, amely ott a kauzálisláncolat észlelésének kikapcsolásához szükséges. Itt a helyébe a meghasonlás lép, a torz vigyor nem ellenpontozza a tragédiát és az állandóan történő katasztrófát semmilyen értelemben sem.

A kötetet záró *A kommandóslegény avagy a mennyei kukoricaszedés* már szövegszervező formaelvvé teszi a kaotikus szövegtöredezettséget. A *Nem én kiáltok* fenyegetettsége munkál a szöveg mögött, annak ünnepélyessége nélkül. A *Tömegsír* kórusa mellé rendelt saját szökési kísérlet íródik itt le, majd a tényleges kirajzás. Olvasatomban ez a szöveg kapcsolja össze a gettósnénit az apával, aki arcot és hangot vált, és a gettósnéni maszkjába rejtőzik, hol felfedi, hol újra elleplezi kilétét – a gyerekek próbálják valódi énjét megszólítani, de olyankor ő nem esik ki a szerepéből. Az oratórium végső világtapasztalata a megbélyegzettség kategóriájával írható le, ahogyan az utolsó sorok fogalmazzak.

Töredékesség. Szótanítási kísérlet. Éntelenítési kísérlet. Mérlegelés- és trendnélküliség. Depoetizálás, majd váratlan repoetizálás. Versépítő stratégiája a továbbírás, a továbbfe-

szítés, a félbehagyás, az újrakezdés. A kulcsszavak, kulcsszereplők elrendezése, majd szétszórása. A kötet cím a lokalitásra, a lokális identitásra erősíti rá, ugyanakkor a versek már arra kérdeznek rá, mitől lesz egy ország ország, és mitől nem. És hogy mit tegyen az ember, ha nem érzi magát odatartozónak, vagy ha maga a tételezett ország zavarja el. Ha identitását egy helyben állva áthúzzák és nem adnak helyébe másikat. Sokfelől idézi az oratórium Domonkos István nagy versét, a *Kormányeltörésben-t*, csak hogy Zudor Romániája megelőzi, hogy az ember mindenhol idegennek érezze magát, mert el sem engedi.

Zudor nem talál *egy* nyelvet, amelyen mindez elmondható, ehelyett nyelvek karneválját modellálja, nem talál *egy* pozíciót, ahonnan ez felfedhető, de talál számtalan perspektívát – és ez például feltétlenül egy modern kori, hogy ne mondjam, késő modern kori tapasztalat belátása.

¹ Vö. BOKA László, *Alakok, maszkok, alteregók – és a torzó poétikái*, Várad, 2014/04, http://www.epa.hu/00100/00181/00097/EPA00181_varad_2014_04_1092.htm [2018. május 28.]; illetve vö. SELYEM Zsuzsa, *A teremtés udvariassága. Kísérlet Zudor János verseinek értelmezésére* = ZUDOR János, *a rusnya valcer*, Új Forrás – Posticum, Tata-Nagyvárad, 2012, 115–127.